

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кафедра туризму

Худоба В.В.

Лекція № 13:

ОСНОВИ ЕКСКУРСОЗНАВСТВА

Лекція з навчальної дисципліни

“ОСНОВИ ТУРИЗМОЗНАВСТВА”

Для студентів спеціальності 242 Туризм

“ЗАТВЕРДЖЕНО”

на засіданні кафедри туризму

“_____” _____ 2018 р.

протокол № _____

Зав. кафедри _____ проф. Волошин І.М.

ЛЬВІВ 2018

Лекція 13. ОСНОВИ ЕКСКУРСОЗНАВСТВА

План

1. Екскурсія як вид туристичної діяльності
2. Класифікація екскурсій
3. Методика створення екскурсії
4. Методика проведення екскурсії
5. Техніка проведення екскурсії

Рекомендована література:

1. Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти. Збірка статей.-К.: Вид-во ФПУ, 2007. – 161 с.
2. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.
3. Історико-культурна спадщина України. – К. Вид-во ФПУ, 1998. – 400 с.
4. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності: Навчальний посібник. – 2-е вид., випр. та доп. – К. Вид-во ФПУ, 2006. – 76 с.

1. Екскурсія як вид туристичної діяльності

З якою б метою не їхали туристи до тієї чи іншої країни, у подорожі завжди буде присутній пізнавальний елемент. Турист отримує нові для себе відомості, враження та відчуття, на основі яких формуються нові знання, змінюється світоглядна система оцінок. Це визначає велику роль **інформаційно-екскурсійної роботи**, високі вимоги до інформації, засобів і методів її поширення (популяризації або пропаганди).

Інформація має бути:

— *об'єктивною*, зібраною на основі реально існуючих фактів, без їх підтасовування;

— *оперативною та актуальною*, тобто містити відомості, що відображають сучасний стан речей, використовувати найсвіжіші дані;

— *правильно підібраною*, тобто відповідно до мети й завдань інформаційної роботи;

— *систематизованою*.

Поширення й популяризація (пропаганда) певних знань базуються на визначених принципах:

— *науковість* — виклад екскурсійного матеріалу на основі наукових знань із використанням методів, властивих педагогіці й дидактиці (теорії навчання та виховання); факти й події, викладені в екскурсії, мають отримати наукову оцінку, аргументи — бути логічно обґрунтованими;

— *правдивість* — слід подавати тільки об'єктивну, перевірену інформацію;

— *переконливість* — інформація подається з національних позицій, суспільних інтересів, особистої життєвої позиції екскурсовода, що в поєднанні

з іншими принципами сприяє створенню бажаного сприйняття в екскурсантів;

— *доступність* — матеріал екскурсії повинен бути зрозумілим слухачам, викладатися з урахуванням складу аудиторії, її підготовки; зробити екскурсійний матеріал доступним допомагає ще один принцип — *зв'язок з життям*.

Екскурсія є основною складовою інформаційно-екскурсійної роботи з туристами і водночас однією з найефективніших форм засвоєння знань. Її можна визначити так: *це прогулянка з метою вивчення певної теми на матеріалі, що є доступним спостереженню (спогляданню), за допомогою розповіді компетентної особи (гіда, екскурсовода)*. У цьому визначенні ми бачимо декілька основних ознак екскурсії, що відрізняють її від інших форм інформаційної роботи:

- наявність екскурсійної групи (екскурсантів);
- наявність компетентної особи (екскурсовода);
- наявність об'єктів екскурсії, що спостерігаються;
- рух учасників екскурсії (прогулянка);
- цілеспрямованість огляду об'єктів, зумовлена наявністю однієї теми, що вивчається;
- єдність показу й розповіді.

Існують також інші визначення екскурсії, більшість яких виходять з її функцій, які формувалися в процесі історичної еволюції екскурсії.

Спочатку екскурсія була просто прогулянкою з метою виконання практичних завдань — пошуків їстівних рослин, лікувальних трав тощо, в процесі якої формувалися певні знання, тобто екскурсія виконувала *функцію інформації*. Згодом екскурсія стала використовуватись як *форма засвоєння навчального матеріалу*. Саме в якості продовження навчального процесу екскурсія поклала початок зародженню екскурсійної справи як виду діяльності. Розширення знань людини, її кругозору в процесі екскурсії зумовили її *загальноосвітню та культурно-просвітню функції*. Формування певних світоглядних концепцій під впливом участі в екскурсіях характеризують *культурно-виховну функцію* екскурсії. Не слід забувати, що екскурсія виступає також у формі *організації дозвілля й відпочинку з активними елементами пізнання*. Екскурсії можуть бути метою туристичної подорожі (пізнавальний туризм) або змістом праці, формою організації бізнесу (екскурсійні фірми, бюро тощо).

Ефективність екскурсійної форми отримання знань базується на особливостях екскурсійного методу: наочності матеріалу, комплексному характері його сприйняття, сполученні показу, розповіді й руху в екскурсії, оптимальній взаємодії екскурсовода, екскурсійних об'єктів та екскурсантів у процесі проведення екскурсії.

Наочність в екскурсії реалізується в показі об'єктів, демонстрації явищ, процесів і спрямована на активізацію пізнавальної діяльності екскурсантів.

Екскурсійна методика передбачає сполучення чотирьох видів наочності:

— *натурна* характеризує споглядання реальних об'єктів у їх природному оточенні (основний вид наочності в екскурсії);

— *зображувальна (ілюстративна)* служить доповненням до натурної; це ілюстративний матеріал, який використовується в «портфелі екскурсовода»;

— *словесно-образна (уявна)* — це ті образи, які малює в уяві екскурсантів екскурсовод, користуючись прийомами розповіді й показу; один з основних видів наочності в екскурсії;

— *технічна* ілюструє екскурсійний матеріал за допомогою технічних засобів (магнітофонів, відео-аудіоапаратури, телебачення тощо); використовується не досить часто, здебільшого в музейних екскурсіях.

Вибір і сполучення різних видів наочності в екскурсії залежить від виду екскурсії.

Комплексний характер сприйняття екскурсійного матеріалу знаходить відображення в участі в її сприйнятті різних органів чуття. **Екскурсія** — це злиття вражень: зорових, слухових, нюху, дотику. Можна запропонувати туристам послухати шум води у водоспаді або шелест листя, опустити руку до озерця, щоб відчутти його прохолоду, насолодитися ароматом бузкового саду, навіть спробувати щось на смак.

Однією з основних характеристик екскурсійного методу є наявність у ньому трьох основних елементів: **показу, розповіді та руху.**

Показ в екскурсії — це спостереження об'єкта під керівництвом кваліфікованого спеціаліста-екскурсовода.

Екскурсійний показ має активний характер, бо це цілеспрямоване спостереження, сконцентроване на тих деталях або властивостях об'єкта, що є важливими для розкриття теми екскурсії. Показ має аналітичний характер — екскурсанти спостерігають не тільки об'єкт у цілому, але й бачать його деталі, частини, вчать виділяти головне. Показ в екскурсійному русі відіграє випереджувальну роль — тобто розкриття теми йде від показу до розповіді, розповідь підпорядковується показу.

Розповідь — це та сума повідомлень і пояснень, інформація про об'єкти, яку надає групі екскурсовод. Вибираючи різні прийоми розповіді, екскурсовод дає об'єктам визначення, пояснює деталі, надає характеристику, виявляючи суттєві якості об'єктів, формує загальне уявлення про них або навіть змальовує картину подій, пов'язаних з ними. Екскурсійна розповідь має характер монологу, бо за міркуваннями екскурсовода екскурсанти роблять висновки щодо теми. Екскурсія передбачає також відповіді на запитання екскурсантів, на які потрібно відводити певну частину екскурсійного часу.

Розповідь і показ об'єктів залежать від швидкості руху.

Рух є неодмінною ознакою екскурсії. Він може бути прискореним, уповільненим, із зупинками. Під час транспортної екскурсії передбачаються зупинки з виходом та без виходу з транспорту. Рух присутній також і в самій побудові екскурсії: від вступу до кульмінації, яких може бути декілька залежно від підтем і від кульмінації до заключної частини.

Важливою умовою ефективності екскурсії є правильно організоване спостереження об'єктів у поєднанні з детальними поясненнями екскурсовода.

Співвідношення показу та розповіді в екскурсії може мати три рівні:

1. Розповідь більша за показ ($P > П$);
2. Розповідь дорівнює показу ($P = П$);
3. Розповідь менша за показ ($P < П$).

У першому варіанті екскурсія має скоріше характер лекції, в другому — пізнавальний ефект посилюється. Для екскурсійної методики більш властивий третій варіант, коли «розповідають самі об'єкти», активність пізнавальної діяльності екскурсантів збільшується, а екскурсовод «допомагає об'єктам розкритись».

Екскурсія — це двосторонній процес викладення знань на наочному матеріалі та їх засвоєння слухачами, що є результатом активної *взаємодії екскурсовода, екскурсійних об'єктів і самих екскурсантів*.

Залежно від участі у пізнавальному процесі екскурсознавстві виділяють екскурсійні групи «хочу все знати», групи «уточніть мою точку зору», групи без певної мети та змішані. Найчастіше екскурсоводи зустрічаються з останнім типом груп, що змушує їх оперативно змінювати методичні прийоми протягом однієї й тієї ж екскурсії.

Екскурсійні об'єкти можуть бути зоровим доказом висунутого екскурсоводом тезису, його ілюстрацією, бути наглядною опорою або відправною точкою вивчення певного матеріалу, створення уявної картини певної події. Для кожної окремої екскурсії об'єкти, як і словесний матеріал, підбираються відповідно до її теми, ідеї, мети й завдань.

Тема — це предмет екскурсії, коло питань або явищ, які вона вивчає. Головна думка, задум екскурсії є її *ідеєю*. *Мета* екскурсії вказує, чому саме обрано дану тему для розробки в екскурсії і якого результату слід прагнути після її проведення, а *завдання* деталізують напрями розробки екскурсійної теми.

2. Класифікація екскурсій

Екскурсійна методика складається з двох частин: методики підготовки екскурсії та методики її проведення. Для правильного визначення мети й завдань екскурсії, вибору прийомів її проведення й використання в туристичній програмі їх прийнято класифікувати за різними ознаками. Основними з них є: зміст екскурсії, місце проведення, засіб пересування по маршруту, склад учасників і форма проведення.

За **змістом** екскурсії поділяють на оглядові та тематичні.

Оглядові екскурсії пропонуються для загального ознайомлення з місцевістю, туристичним центром і є багатоплановими. Їх пропонують у першу чергу при відвіданні туристичного центру. В оглядовій екскурсії кожна підтема є практично окремою темою і може бути розкрита в окремій екскурсії. Наприклад, оглядова екскурсія на тему: «Київ — столиця України» містить підтеми: «Київ — політичний і адміністративний центр України», «Київ —

промисловий центр України», «Київ — місто п'ятнадцяти століть», «Київ спортивний» тощо.

Тематичні екскурсії присвячуються конкретним темам. Вони поділяються на:

— *історичні*: історико-краєзнавчі, археологічні, етнографічні, воєнно-історичні;

— *архітектурно-містобудівні*: архітектурне обличчя міста, архітектурні пам'ятки певного періоду або стилю, присвячені творчості певного архітектора, генеральному плану забудови міста, характеристика новобудов;

— *виробничі*: виробничо-технічні, виробничо-економічні, профорієнтаційні, для однорідних професійних груп;

— *природознавчі*: геологічні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, ландшафтні;

— *мистецтвознавчі*: театральні, музикознавчі, знайомство з образотворчим мистецтвом (картинні галереї, виставки), мистецтвознавчо-біографічні (знайомство з творчістю митців);

— *літературні*: літературно-біографічні, історико-літературні, літературно-художні (за творами письменників або життям героїв книг).

За **місцем проведення** виділяють екскурсії міські, позаміські, об'єктні та комплексні. Комплексна екскурсія поєднує в собі екскурсії інших видів.

Міська екскурсія може передбачати знайомство з містом або його частиною. *Позаміська* екскурсія може мати декілька варіантів. В усіх варіантах передбачається виїзд за межі міста як початкового пункту в межах близько 100 км, але в одному випадку екскурсія проводиться тільки в кінцевому пункті призначення, в іншому має вигляд шляхової інформації, тобто інформація надається на шляху прямування, або екскурсія поєднує в собі ці два види. Місцем проведення *об'єктної екскурсії* можуть бути музеї, виставкові експозиції, окремі пам'ятки, промислові та інші об'єкти. У класичному екскурсознавстві замість об'єктних екскурсій виділяють такі види як «музейні» та «виробничі». Найзмістовнішими є музейні об'єкти.

Музеї — це культурно-просвітні заклади, основою яких є збірки першоджерел — оригінальних пам'яток (експонатів), які розкривають певні сторони розвитку природи чи суспільства. Ці пам'ятки становлять музейні фонди. Залежно від змісту музейного фонду визначають музеї різних профілів: історичні, краєзнавчі, природничо-наукові, мистецтвознавчі (художні), літературні, меморіальні, галузеві. Профільні музеї можуть мати більш вузьку спеціалізацію.

Виробничі екскурсії організуються безпосередньо до підприємств різних галузей промисловості, транспорту та сільськогосподарських об'єктів.

Залежно від **засобу пересування** по маршруту виділяють пішохідні екскурсії та з використанням транспортних засобів. Найпоширенішими *транспортними екскурсіями* є автобусні, але можна використовувати водний (теплоходи) і міський транспорт (тролейбуси, трамваї, метро).

За складом учасників виділяють екскурсії для дорослої та дитячої аудиторії, школярів, для місцевого населення або приїжджих, для організованих груп і окремих слухачів, іноземних та вітчизняних туристів. Врахування типу екскурсійної групи позначається на змісті екскурсії, методиці та техніці її проведення.

За формою проведення можна виділити звичайну екскурсію - прогулянку, екскурсію-концерт, екскурсію-спектакль, екскурсію-урок. Окремою формою проведення екскурсії є *шляхова інформація*.

3. Методика створення екскурсії

Процес підготовки екскурсії проходить залежно від того, чи це розробка нової екскурсії, чи підготовка екскурсовода до проведення нової для нього екскурсії за вже існуючими матеріалами. В останньому випадку цей процес зводиться до розробки індивідуального тексту екскурсії та перегляду прийомів її проведення. Підготовка абсолютно нової екскурсії — це складний творчий процес. Тому для її розробки, як правило, створюється творча група.

У роботі зі створення нової екскурсії прийнято виділяти два значні етапи, майже однакові за тривалістю часу:

— попередня (підготовча) робота, що має на меті накопичення матеріалу для створення екскурсії: вивчення літературних та інших джерел, відбір інформації, підбір і вивчення об'єктів;

— розробка екскурсії та складання маршруту, текстів, «портфеля екскурсовода», визначення методичних прийомів проведення екскурсії, складання технологічної карти.

Теоретики-екскурсознавці виділяють також третій — завершальний етап — «обкатка» екскурсії, її затвердження та впровадження в практику роботи.

Завершується робота проведенням пробної екскурсії, на яку запрошуються компетентні особи. Це допомагає в процесі обговорення виявити й усунути недоліки та підготувати екскурсію до впровадження (прийом — здача екскурсії).

При розробці екскурсії учасники творчої групи орієнтуються на певні якісні стандарти, що висувають вимоги до організації процесу та до результатів проектування екскурсійної послуги. Такі вимоги викладено в міждержавному стандарті ГОСТ 28681.1-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг». У стандарті визначається порядок проектування послуги «екскурсія» та її результати, які повинні бути відображені в технологічних документах: технологічній карті екскурсії, контрольному тексті екскурсії, матеріалах «портфеля екскурсовода», схемі траси транспортної екскурсії.

У роботі над новою екскурсією виділяють наступні етапи:

- визначення теми, мети та завдань екскурсії;
- відбір літературних та інших джерел;
- відбір і вивчення екскурсійних об'єктів;
- складання маршруту;

- об'їзд (обхід) маршруту;
- складання контрольного тексту;
- комплектація «портфеля екскурсовода»;
- визначення методичних прийомів проведення екскурсії;
- складання технологічної карти;
- проведення пробної екскурсії (прийом-здача).

Вибір теми, визначення мети і завдань екскурсії відбуваються одночасно. Автори визначають, розкриттю якої теми буде присвячено екскурсію та якій саме меті відповідає ця тема. Так, екскурсія «Київ — столиця України» є багатотемною оглядовою екскурсією, метою якої є ознайомити гостей з різними аспектами життя столичного центру, щоб сформуванню у них уявлення про місце Києва серед європейських столиць і в той же час висвітлити його національну самобутність. Завданнями екскурсії є розкрити значення Києва як політичного та адміністративного центру України, центру науки й культури, спорту, туризму, одного з найдавніших слов'янських міст тощо. Тему екскурсії відображають у її назві, але їх не можна ототожнювати. Назва екскурсії повинна бути яскравою, помітною, привертати увагу. Тему «Київ — столиця України» можна визначити у назві «Серце країни — красень над Дніпром», «Місто п'ятнадцяти століть» тощо.

Відбір літературних та інших джерел має на меті пошуки літературних матеріалів, що містять перевірені факти, їх класифікацію відповідно до ступеня значимості, обсягу інформації, її зв'язку із зоровим рядом. Результатом є списки книг, брошур, статей з періодичних видань, укладені відповідно до вимог наукової бібліографії. Крім літературних видань джерелами інформації при підготовці екскурсії можуть бути архівні матеріали, експонати музейних експозицій, спогади свідків, кіно-фото-матеріали тощо, для яких складається окремий перелік із посиланням на адреси зберігання.

Відбір і вивчення екскурсійних об'єктів спираються на їх функції в екскурсії, про які згадувалося вище. Правильно вибрати екскурсійні об'єкти допомагає їх класифікація за типологічними ознаками, змістом, значенням в екскурсії, збереженістю.

За типологічними ознаками виділяють об'єкти історичні, архітектурно-містобудівні, археологічні, природні, мистецькі, документальні (писемні пам'ятки) тощо.

У кожній типологічній групі можна виділити свої підгрупи. Так, у групі архітектурно-містобудівних об'єктів виділяють:

- архітектурні пам'ятки й ансамблі;
- містобудівні об'єкти (планування та забудова вулиць, розв'язки, мости);
- об'єкти будівництва та реконструкції.

Для більшої деталізації можливий значно вужчий розподіл. Так, архітектурні пам'ятки поділяють на такі види:

- давні міста або центри (кремлі, давні центри міст);
- культові пам'ятки (церковні споруди);
- фортифікаційні споруди (вежі, бастіони, фортеці);

- громадські будинки (адміністративні, театральні, музейні, навчальні);
- монументи (арки, колони, обеліски) тощо.

При типологічному підборі об'єктів бажано уникати їх одноманітності.

За змістом виділяють об'єкти одно- та багатопланові. Перші можна використати тільки в певній екскурсії, другі — в декількох екскурсіях. При показі багатопланових об'єктів у різних екскурсіях використовується матеріал залежно від теми.

За значенням в екскурсії виділяють об'єкти основні, що служать розкриттю теми, й додаткові, які згадуються побіжно. У якості додаткових об'єктів найчастіше виступають ті, що безпосередньо не стосуються теми, але приваблюють увагу екскурсантів і не можуть бути проігноровані. Один і той самий об'єкт може виступати в одній екскурсії як основний, в іншій — як додатковий, залежно від тематики.

За збереженістю об'єкт може бути повністю збереженим, частково збереженим, таким, що зазнав значних переробок або навіть таким, що не зберігся (руїни, умовний план). Для показу об'єктів різного ступеня збереженості обираються різні методичні прийоми.

При відборі об'єктів для певної екскурсії враховуються такі **характеристики**:

1. *Пізнавальна цінність* — обсяг і змістовність матеріалу, що може бути викладений на базі даного об'єкта.
2. *Відомість об'єкта* в масштабах центру, регіону, країни, світу.
3. *Атрактивність (виразність) об'єкта* — здатність приваблювати увагу, цікаво виглядати на фоні довкілля.
4. *Незвичність (унікальність)* — неповторність характеру об'єкта, або характеру події, що з ним пов'язана.
5. *Зручність місця розташування* — з точки зору зручності й повноти огляду та безпеки екскурсантів.

Екскурсійною методикою передбачається, що для міської тематичної екскурсії кількість об'єктів повинна бути в межах 15-20. Об'єкти слід вивчати на місці, в їх природному оточенні. При відборі об'єктів на кожний з них складається картка (паспорт), яка обов'язково містить його зображення (фото) і дані: назву — офіційну й ту, під якою він використовується в екскурсії (наприклад, будинок № 15 на Андріївському узвозі — Замок Річарда Левове Серце), точну адресу, зручні підходи, події та дати, пов'язані з ним, основні характеристики, ступінь збереженості, джерела даних про об'єкт, екскурсії, в яких він використовується. У кінці картки проставляється підпис особи, що її складала, та дата заповнення. На великі, змістовні об'єкти можна оформити папку об'єкта.

Маршрут екскурсії складається відповідно до розташування об'єктів, послідовності розкриття теми, вимог безпеки. Маршрут екскурсії — це найзручніший шлях прямування групи, побудова якого забезпечує створення єдиного зорового ряду — основи для максимального розкриття теми. При складанні маршруту слід враховувати такі вимоги:

— Об'єкти маршруту не повинні закривати один одного й не контрастувати між собою, а також знаходитись на значній відстані один від одного. Перехід між об'єктами не повинен перевищувати в середньому 10-15 хв ходи;

— маршрут повинен мати логічну послідовність показу об'єктів, без повторювань одних і тих самих ділянок;

— необхідно забезпечити детальний огляд об'єктів;

— слід передбачити кілька варіантів маршруту з огляду на тимчасову недоступність тієї чи іншої його ділянки (ремонт, транспортні затори, відсутність проїзду у вихідні дні тощо).

Екскурсійна наука визначає такі принципи побудови маршруту: хронологічний (в основному використовується для історичних і біографічних екскурсій), тематичний (для мистецтвознавчих, природничих) та тематико-хронологічний. За останнім принципом будуються оглядові екскурсії.

Для остаточного визначення схеми маршруту екскурсії необхідний **(обхід) маршруту**, під час якого вирішуються такі завдання:

— ознайомитися з планом маршруту безпосередньо на місцевості;

— визначити місця зупинок і стоянок транспорту;

— освоїти підходи до екскурсійних об'єктів і визначити найзручніші точки показу;

— зробити відлік часу пересування між об'єктами, показу об'єктів і ознайомлення з ними;

— визначити оптимальні методичні прийоми показу й розповіді;

— визначити небезпечні місця та шляхи для безпечного руху екскурсантів.

Після визначення маршруту приступають до створення *екскурсійних текстів*. Передусім це — **контрольний текст**, що представляє собою основу екскурсії, розгорнутий, повний і детальний матеріал.

Вступ повинен ознайомити екскурсантів з метою і змістом екскурсії, настроїти їх на її сприйняття, зацікавити екскурсантів і водночас налагодити в групі певну дисципліну поведінки під час екскурсії. Відповідно до завдань вступ складається з двох частин — інформаційної та організаційної. Завданням організаційної частини є ознайомлення екскурсантів з метою екскурсії, її тривалістю та з особами, які її організують і проводять (екскурсбюро, екскурсовод, водій транспортного засобу), а також правилами поведінки й техніки безпеки під час її проведення. В інформаційній частині подається основний зміст — квінтесенція екскурсійного матеріалу. Вступ не повинен займати більше 5-7 хв.

Основна частина екскурсії присвячена висвітленню теми і будується по підтемах, які розкриваються на екскурсійних об'єктах. Між підтемами повинні бути переходи, які зв'язують їх в єдину, логічно послідовну розповідь. Виділяють переходи двох видів: формальні (конструктивні переходи) й логічні (містки). Формальні переходи з темою не пов'язані, це просто запрошення перенести увагу на інший об'єкт. Логічні містки дозволяють одній підтемі

плавно та логічно перейти в іншу, не розриваючи нитку розповіді, підкреслюючи єдність теми, що допомагає краще її засвоїти.

Висновок підсумовує матеріал побаченого, спонукає екскурсантів до необхідних роздумів, заохочує до подальшої екскурсійно-пізнавальної діяльності. Він повинен бути коротким за часом, до 5 хв, яскравим за формою і може містити в собі елементи ненав'язливої реклами.

Наступним етапом створення екскурсії є **укладання «портфеля екскурсовода»**. **«Портфель екскурсовода»** — це умовна назва комплексу ілюстративної наочності, який може розміщуватись у спеціальній папці або портфелі — звідси й назва. Ілюстративна наочність використовується для того, щоб показати об'єкти, які екскурсанти не мають можливості побачити безпосередньо в природі, або проілюструвати розповідь про якусь подію, що не можна зробити на натурному об'єкті.

Наступний етап створення нової екскурсії — **визначення методичних прийомів проведення** відбувається залежно від її виду, мети, характеру екскурсійної групи, характеристики маршруту та об'єктів і будується на знаннях методики проведення екскурсії.

Важливим підсумковим документом екскурсії є *методична розробка*, яка згідно стандарту ГОСТ 28681.1-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг» створюється у вигляді *технологічної карти екскурсії*.

Технологічна карта представляє собою досье екскурсії. У ній викладено маршрут, послідовність подання матеріалу, техніку показу об'єктів, настанови щодо ефективного використання екскурсійних прийомів, досягнення завдань екскурсії, керівництва поведінкою екскурсантів. На кожній ділянці маршруту вказуються місця зупинок екскурсійної групи; об'єкти показу — основні й додаткові; час їх огляду і переміщення між ними; подається короткий зміст інформаційного матеріалу. У «Вказівках з організації» подаються рекомендації щодо розташування екскурсійної групи біля об'єкта, забезпечення його найкращого огляду, швидкості пересування, використання матеріалів «портфеля екскурсовода», врахування побутових потреб екскурсантів, правил поведінки на об'єктах та інших питань організації й техніки проведення екскурсії. У «Методичних вказівках» вказуються методичні прийоми, які найкраще застосувати при показі того чи іншого об'єкта, розкритті окремих підтем, а також поради щодо створення певної атмосфери сприйняття екскурсійного матеріалу.

Після оформлення всіх необхідних документів відбувається **«обкатка екскурсії»** — проведення її пробного зразка з подальшим обговоренням і (в разі необхідності) доопрацюванням, затвердження екскурсії та допуск екскурсоводів до її проведення.

4. Методика проведення екскурсії

Методика проведення екскурсії — це сукупність прийомів показу, розповіді й руху, що забезпечує ефективність донесення знань з теми. Вміле

використання методичних прийомів дозволяє правильно розташувати екскурсійний матеріал, найповніше використати зорові та словесні докази, переконливо розкрити тему.

Спеціалісти стверджують, що людина здатна запам'ятати близько 10% прочитаного, 25 — почутого, 30 — побаченого, а побаченого та почутого — 50%. Методичними прийомами показу є:

Прийом попереднього огляду дає екскурсантам можливість усвідомити загальний вигляд та місце об'єкта в його природному оточенні, виділити його серед інших об'єктів довкілля. При цьому екскурсовод може тільки назвати об'єкт або подати його у супроводі короткої екскурсійної довідки, щоб підготувати слухачів до його подальшого сприйняття. Цей прийом, як правило, займає короткий проміжок часу — 1,5-2 хв.

Прийом локалізації подій має на меті прив'язати об'єкт до певної події, що сталася саме на цьому місці. Наприклад, місце на Старокиївській горі, де стояв палац князя Володимира; місце поблизу капища, де були вбиті християни-варяги Федір та Іоан, а згодом був побудований перший кам'яний християнській! храм Успіння Богородиці (Десятинна церква). Відтворити в уяві екскурсантів ці події допоможе **прийом зорової реконструкції**. Він допомагає екскурсантам уявити зовнішній вигляд споруд, місця та самих подій, відштовхуючись від зорових уражень, деталей, що збереглися (у даному випадку контурів фундаментів Десятинної церкви та залишків фундаменту Південного палацу X ст.). За допомогою **прийому зорового монтажу** екскурсовод, використовуючи деталі інших пам'яток і матеріали «портфеля екскурсовода», допомагає екскурсантам краще уявити собі вигляд тієї чи іншої споруди. Одним з варіантів прийому локалізації подій серед прийомів показу є **показ меморіальної дошки** або **пам'ятного знака**.

Прийом абстрагування використовується для характеристики окремих ознак об'єкта (наприклад, будівлі, комплексу, історичної місцевості), концентруючи увагу екскурсантів саме на цих деталях і абстрагуючись від інших. Так само можна виділяти окремі факти при розгляді певної події. Цей прийом дуже часто поєднується з **прийомом інтеграції** — тобто об'єднання окремих частин або окремих фактів після їх детального розгляду у єдину картину, яка сприймається вже узагальнено й глибше. Ці методи можна зіставити з методами аналізу та синтезу в теорії пізнання.

Прийом зорового порівняння використовується для того, щоб дати можливість екскурсантам краще уявити дійсні розміри об'єкта, його унікальність або навпаки тотожність з іншими об'єктами або навіть зіставити певні стилі й епохи. Наприклад, порівняння будинку Національної опери, до архітектури якого кияни свого часу ставилися не дуже схвально, з невиразним житловим будинком 70-х років XX ст. навпроти нього дає можливість оцінити архітектурні переваги опери, зіставити архітектурні стилі й смаки різних епох і зробити висновки щодо історичної динаміки оцінки мистецьких подій з позицій наступних поколінь.

Приєм панорамного показу об'єднує прийоми показу та руху. Як правило, панорамний показ включає багато об'єктів, які послідовно розкриваються в процесі руху екскурсійної групи або зміни кута зору екскурсантів. При панорамному показі екскурсовод як правило виділяє єдиний композиційний центр-домінанту, від якої починається оглядовий рух. Так, вид на Дніпро з оглядового майданчика біля філармонії в Києві є відправною точкою до огляду Подолу, Лівобережжя, Володимирської гірки з пам'ятником князю Володимирі та інших об'єктів.

До прийомів руху, крім панорамного показу, відносять також:

Приєм руху навколо об'єкта, наприклад, рух навколо Золотих воріт спочатку дає можливість представити їх як фортифікаційне укріплення, як пишну архітектурну споруду головного входу до столярного міста, а потім побачити найстарішу частину споруди, що збереглася, та осмислити історію воріт.

Приєм руху до пам'ятника — коли об'єкт нібито «виростає» на очах екскурсантів, виокремлюється з оточення, допомагає краще усвідомити його монументальність, іноді — показує об'єкт у динаміці (пам'ятник Гагаріну в Москві, який нібито стрімко злітає в небо при наближенні до нього екскурсійного автобуса).

Приєм руху «і шляхом героїв» дозволяє відтворити динаміку сюжету певної теми — перехід від «Шлагбауму початку війни» вздовж скульптурних груп «Прикордонники», «Підпільники», «Партизани», «Герої тилу» до композиції «Форсування Дніпра» на території Музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років у Києві нібито розкриває перед екскурсантами події Великої Вітчизняної війни у їх послідовності.

Методичні прийоми розповіді:

— **приєм екскурсійної довідки** є одним з найпростіших і найчастіше вживаних, з нього починається знайомство з об'єктом. Екскурсовод повідомляє загальні дані про об'єкт — назву, рік побудови, авторів проекту тощо. Більш докладну інформацію про об'єкт екскурсовод повідомляє, користуючись **приємом опису**;

— **приєм пояснення** екскурсовод використовує, щоб виявити причини якогось явища, сутність події, взаємозв'язок якихось процесів.

Користуючись **приємом характеристики** екскурсовод представляє найсуттєвіші (характерні) властивості та ознаки об'єктів, явищ, подій. Висловлюючи об'єктивну, авторську або власну оцінку пам'ятки чи події, іноді критичну, екскурсовод користується **приємом коментаря**;

— **приєм репортажу** найчастіше використовується у виробничих екскурсіях, коли екскурсантів знайомлять із процесом виробництва у його послідовності;

— **приєм цитування** сприяє підвищенню образності екскурсії, стимулює її емоційне сприйняття екскурсантами. Можна цитувати художні твори (в київських екскурсіях цитують вірші Ахматової та Вертинського, прозу Булгакова, Купріна та ін.). В екскурсіях на історичну тематику наводяться

цитати з літописів («І биша три брата: єдиному ім'я Кий, а другому Щек, а третьому Хорив і сестра їх Либідь...») — «Повість минулих літ» про заснування Києва).

Можна також користуватися близьким до цього **прийомом посилання на авторитети**, тобто наводити вислови видатних людей, відомих діячів тощо («Церква дивна і славна всім округнім країнам...») — сказав про Софійський собор перший Київський митрополит Іларіон).

Уяву екскурсантів активізує також **прийом посилання на свідків**, причому в даному випадку свідками є неживі предмети — стіни, дерева, будинки тощо («Ці стіни були свідками...», «Ця давня липа бачила...») тощо). У літературних або літературно-біографічних екскурсіях часто застосовують **прийом літературного монтажу**, заснований на підборі уривків із літературних творів («Булгаков у Києві», «По Шевченківських місцях» та ін.).

До **особливих методичних прийомів** проведення екскурсії належать **прийом ритуалу** (наприклад, хвилина мовчання у Парку Вічної Слави біля могили Невідомого солдата в Києві), **прийом дослідження** (екскурсовод, наприклад, пропонує екскурсантам пересвідчитись, яка холодна вода у озері, якої глибини печера за звуком кинутого до неї камінця тощо), **прийом зустрічі з учасниками подій** та деякі інші.

5. Техніка проведення екскурсії

Техніка проведення екскурсії включає низку питань, які стосуються поведінки екскурсовода та групи під час проведення екскурсії, динаміки екскурсійного руху, розташування групи біля об'єктів, організації екскурсійного часу, вирішення побутових питань тощо. З правилами поведінки під час екскурсії екскурсовод знайомить групу під час вступу, наголошуючи на специфічних моментах для даної екскурсії.

При проведенні екскурсії в людних місцях, екскурсовод просить групу триматися разом, щоб не загубитися; попереджає про правила безпеки при проведенні автобусної екскурсії (не вставати й не ходити по салону під час руху, бути уважними при виході); повідомляє про правила поведінки на меморіальних чи культових об'єктах (храмах) — не палити, не тримати руки в кишенях, а також про стиль одягу в церквах: жінкам прийнято накривати голови хустками, чоловікам — знімати головні убори, не слід одягати надто відкритий одяг тощо; в печерах нахилити голову, тримати свічку за встановленим зразком. Особливу увагу слід приділити безпеці екскурсантів під час екскурсії.

Ораторське мистецтво, або мистецтво красномовства, передбачає вміння правильно побудувати екскурсійний матеріал, дохідливо й переконливо донести його до слухачів, користуючись вербальними (словесними) й невербальними засобами мовлення.

Культура мови визначається багатством лексичного (словникового) запасу; правильним використанням наголосу, граматичних конструкцій; правильним вибором стилю, тобто манери словесного виразу думок; гарною вимовою;

художньою образністю — використанням різноманітних виразних засобів: синонімів, епітетів, метафор та інших образних висловів, прислів'їв і приповідок, відсутністю «слів-паразитів» («значить...», «так сказати...») тощо.

Письмовий текст екскурсії є заготовкою, яку екскурсовод повинен добре знати, але велику роль відіграє також його вміння імпровізувати. Матеріал слід викладати чітко, доступно, уникаючи занадто довгих речень і складних фраз.

Використовувати в інформації легенди слід дуже обережно. Без них екскурсія буде не такою яскравою, але ще гірше, якщо екскурсовод щось видумує від себе, іноді нехтуючи почуттям міри й смаку. При згадуванні легенд, слід вказувати на джерело: «У "Києво-Печерському Патерику" записана така легенда...», «З легкої руки письменника Віктора Некрасова будинок почали називати "Замком Річарда Левове Серце"», «У народі це місце називають...». Невербальні засоби мовлення значать в екскурсії не менше ніж уміле користування мовним матеріалом. Відомий англійський драматург Бернард Шоу вважав, що є «50 способів сказати "так", 500 способів сказати "ні" та лише один спосіб написати ці слова». Тобто мову слід «пристосувати до слуху» за допомогою правильного вибору темпу й ритму, інтонації та тону мовлення, тембру голосу, вмілої дикції та виваженого застосування логічної й психологічної пауз (без першої — мова неграмотна, без другої — нежиттева).

Корисними є також спеціальні вправи для голосу, подібні до тих, які виконують професійні співаки.

Якщо екскурсію порівнюють із п'єсою, то екскурсовода можна порівняти з її режисером й актором-виконавцем одночасно, а процес проведення екскурсії — з «театром одного актора». Тобто екскурсовод весь час перебуває немов би на сцені, «програваючи» перед екскурсантами задану тему. Слід зауважити, що екскурсійний метод вимагає взаємодії екскурсовода, екскурсійних об'єктів, які «промовляють» через нього, та екскурсантів. Тому екскурсовод повинен залучити екскурсантів до активного процесу оволодіння екскурсійними знаннями. Це передбачає вміння екскурсовода на початку екскурсії створити контакт з аудиторією, зацікавити темою і зберегти її увагу протягом екскурсії, користуючись певними прийомами активізації.

Прийоми створення контакту екскурсовод обирає, враховуючи емоційний настрій аудиторії та спираючись на її емоційну реакцію. Щоб зацікавити слухачів темою екскурсії екскурсовод повинен ураховувати тип екскурсійної групи. Найкраще, коли тема для аудиторії буде «почасти знайома, почасти нова» (К. Д. Ушинський). Збереженню уваги екскурсантів допомагає вміле розташування матеріалу в екскурсії (перехід від менш цікавого до більш цікавого), а також прийоми активізації уваги екскурсантів. Підраховано, що через 6 днів після лекції, прослуханої студентами інституту, в їх пам'яті залишається менше 30% почутого, а через місяць — тільки 20%. Якщо в ході лекції викладач уміло користується засобами активізації розумової діяльності студентів, то у їхній пам'яті може зберегтися відповідно 70% і 40% інформації. Найчастіше серед *прийомів активізації пізнавальної діяльності* під час екскурсії використовуються такі:

- *прийом створення художнього образу* — коли екскурсовод проводить розповіді разом з екскурсантами
- *прийом персоніфікації (співучасті)*, коли екскурсовод змушує слухачів відчувати себе нібито учасниками або свідками подій, про які розповідає;
- *прийом аналогії (паралелей, асоціацій)*, при якому екскурсанти порівнюють об'єкт з іншим відомим їм, викликаючи в уяві його образ;
- *прийом запитань-відповідей*, більшість яких є риторичними та які змушують екскурсантів задуматись над проблемою;
- *прийом діалогу* — коли екскурсанти можуть висловити свою думку щодо поставленого питання й таким чином залучаються до спільних пошуків відповіді;
- *прийом новизни матеріалу*, що активізує увагу екскурсантів незвичністю інформації;
- *прийом проблемної ситуації*, коли екскурсантам пропонується самостійно або разом з екскурсоводом вирішити якусь проблему;
- *прийом переключення уваги* з об'єкта на об'єкт, з теми на тему, що відновлює увагу екскурсантів;
- *прийом «освіжаючого відступу»* — веселого дотепного жарту, гумору відповідно до теми та з почуттям міри;
- *прийом особистого прикладу*, що завжди є особливо цікавим і переконливим для слухачів;
- *пряме залучення уваги*, коли екскурсовод звертається до аудиторії з вимогою послухати його, зосередитись.

Якщо екскурсовод починає звертатись до останнього прийому, це свідчить, що він не може органічно привернути увагу екскурсантів до предмету екскурсії.

Екскурсовод — майстер своєї справи, вміло користуючись засобами мовлення, багажем знань і методичними прийомами їх донесення, залучаючи аудиторію до спільного оволодіння темою, перетворює екскурсійний процес на справжню творчість, робить його мистецтвом.